

УДК (UDC) 930.1 (4)

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2022.3\(39\).596](https://doi.org/10.33782/eminak2022.3(39).596)

PREPARATION OF GENERAL PART OF 'ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE': TEXTS AND PEOPLE

*Alla Atamanenko*¹, *Halyna Klynova-Datsiuk*²

¹ National University of Ostroh Academy (Ostroh, Ukraine)

e-mail: alla.atamanenko@oa.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4940-1625>

² National University of Water and Environmental Engineering (Rivne, Ukraine)

e-mail: h.d.klynova-datsiuk@nuwm.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7144-3074>

ABSTRACT

The process of preparing the general part of the 'Encyclopedia of Ukraine' (EU), the influence of the human factor on that process, the interaction of authors, reviewers, and the editorial board, the solving of financial problems, the peculiarities of the social and cultural environment, and the living conditions of Ukrainian researchers in the late 1940s – the early 1950s in displaced persons camps in Europe are studied in the paper based on a wide range of sources.

The purpose of the study is the analysis of correspondence and other sources to establish the peculiarities of the interaction of the EU creators in the work process.

Scientific novelty. Based on sources that are first introduced into scientific circulation, the social and cultural environment of post-war Germany and other countries, the problems of contemporary scientific heuristics and the source base of research, conceptual approaches to creating the general part of the 'Encyclopedia of Ukraine', and the peculiarities of the work organization of a group of researchers are studied.

Conclusions. Despite the difficult material and living conditions, difficult financial situation, lack of proper material and technical base, and even the most necessary scientific literature, the editors and authors managed to publish the general part of the 'Encyclopedia of Ukraine', performing its preparation in displaced persons camps in Germany, and after the moving of the Shevchenko Scientific Society center to Sarcelles – in France. The EU became the first purely Ukrainian encyclopedic project on Ukrainian studies. It started the tradition of national encyclopedic publications in emigration, which was continued in the EU dictionary part and its English-language versions.

The creators of the EU applied the experience of other countries in creating national encyclopedias in their native languages, and the EU-1 met its time and world standards. In addition, the appearance of the EU contributed to the resumption of work on the 'Ukrainian Soviet Encyclopedia' in the 1950s. The appearance of the encyclopedic reference in emigration made it possible to achieve the goals set by the Shevchenko Scientific Society to create a publication that made it possible to get acquainted with important information about the history, geography, population of Ukraine, about the traditional culture of Ukrainians, ethnology, law, art, literature, etc. to both Ukrainian emigrants and potentially interested foreigners.

Work on the encyclopedic project of the Shevchenko Scientific Society consolidated Ukrainian researchers in emigration, who were members of different, and sometimes several, emigration scientific institutions, could have various political preferences, belonged to different generations of researchers, and came from all regions of Ukraine and emigration centers of the interwar period. Despite a certain difference in methodological approaches due to the above-mentioned reasons, they mostly reached an agreement on the final versions of the text and almost all worked with a sense of responsibility for the project. After the emigration of some of the authors, editors, and reviewers to different countries, including outside Europe, most of them did not stop working on the EU.

Keywords: Encyclopedia of Ukraine, Ukrainian emigration, science in emigration, Ukrainian scholars, cooperation of researchers

ПІДГОТОВКА ЗАГАЛЬНОЇ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ УКРАЇНОЗНАВСТВА»: ТЕКСТИ І ЛЮДИ

Алла Атаманенко¹, Галина Клинова-Дацюк²

¹ Національний університет «Острозька академія» (Острог, Україна)
e-mail: alla.atamanenko@oa.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4940-1625>

² Національний університет водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
e-mail: h.d.klynova-datsiuk@nuwm.edu.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7144-3074>

АНОТАЦІЯ

На основі широкого кола джерел досліджується процес підготовки загальної частини «Енциклопедії українознавства», вплив на цей процес людського чинника, взаємодії авторів, рецензентів і редколегії, розв'язання фінансових проблем, особливостей соціокультурного середовища та умов життя українських дослідників наприкінці 1940-х – на початку 1950-х років у переселенських таборах в Європі.

Метою дослідження є аналіз листування та інших джерел для встановлення особливостей взаємодії колективу «Енциклопедії українознавства» у процесі праці.

Наукова новизна: розглянуто соціокультурне середовище повоєнної Німеччини та інших країн, проблеми тогочасної наукової евристики та джерельної бази досліджень, концептуальні підходи до написання загальної частини «Енциклопедії українознавства», особливості організації праці колективу дослідників.

Висновки. Незважаючи на складні матеріально-побутові умови проживання, скрутне матеріальне становище, відсутність належної матеріально-технічної бази і навіть найнеобхіднішої наукової літератури, редактори й автори зуміли видати загальну «Енциклопедію Українознавства» (ЕУ), розгорнувши її підготовку в таборах для переміщених осіб у Німеччині, а з перенесенням осередку НТШ до Сарселю – у Франції. ЕУ стала першим суто українознавчим українським енциклопедичним проектом. Нею було започатковано традицію національних енциклопедичних видань в еміграції, яка знайшла продовження у словниковій частині ЕУ та її англомовних версіях.

Творці ЕУ застосували досвід інших країн по створенню національних енциклопедій рідними мовами, і ЕУ-1 відповідала своєму часові та світовим зразкам. Крім того, поява ЕУ сприяла відновленню роботи у 1950-х рр. над Українською радянською енциклопедією. Поява енциклопедичного довідника в еміграції дозволила досягти поставлених НТШ завдань по створенню видання, яке давало можливість ознайомлення з важливою інформацією про історію, географію, населення України, про традиційну культуру українців, етнологію, право, мистецтво, літературу тощо як українським емігрантам, так і потенційним зацікавленим іноземцям.

Робота над енциклопедичним проектом НТШ згуртувала українських науковців в еміграції, які були членами різних, а часом – кількох еміграційних наукових установ, могли мати відмінні політичні уподобання, належали до кількох поколінь дослідників, походили з усіх регіонів України та еміграційних центрів міжвоєнного періоду. Незважаючи на певну відмінність методологічних підходів, пов'язану із вищесказаним, вони переважно досягали згоди щодо остаточних варіантів тексту і майже всі працювали з відчуттям відповідальності за проект. Після еміграції частини авторів, редакторів і рецензентів до різних країн, у тому числі і за межі Європи, робота над ЕУ для більшості з них не припинилась.

Ключові слова: Енциклопедія українознавства, українська еміграція, наука в еміграції, українські вчені, співпраця дослідників

Протягом кількох століть енциклопедії є джерелом цілісної узагальненої інформації для читачів. Сьогодні друкований формат успішно поєднується з електронним, а популярність цього жанру довідкової літератури спричинила появу наукових досліджень, що розкривають як минуле, так і сьогодення енциклопедистики, в т.ч. й української. Виданню Наукового товариства ім.Т.Шевченка – одному із найважливіших українських енциклопедичних проєктів – «Енциклопедії українознавства» (далі – ЕУ) також присвячено низку праць. Про ідею, підготовку та роботу над нею писали активні співробітники ЕУ: інформація про діяльність НТШ і створення енциклопедій міститься у роботах і спогадах В.Кубійовича¹, активно висвітлював історію створення ЕУ та участь у ній окремих дослідників наступник В.Кубійовича, багаторічний очільник НТШ в Європі А.Жуковський². В.Кубійович і В.Маркусь у 1961 р. чи не вперше зробили порівняльний аналіз ЕУ з «Українською радянською енциклопедією»³.

Дослідники в Україні також проявили увагу до діяльності НТШ та ЕУ. О.Шаблій не оминув питання творення ЕУ у праці про багаторічного головного редактора ЕУ В.Кубійовича⁴. До вивчення історії створення ЕУ звертались Р.Пилипчук і Н.Фещенко⁵, Н.Черниш⁶. У роботі дослідників енциклопедистики М.Железняка та О.Іщенка докладно розкрита рецепція «Енциклопедії українознавства» в історіографії⁷. Інформацію про створення ЕУ зустрічаємо також у дослідженні Д.Буріма, О.Кучерука та О.Мавріна⁸, безпосередньо енциклопедії присвячене видання Інституту енциклопедичних досліджень Національної академії наук України «З лабораторії творення “Енциклопедії українознавства”»⁹. Останні книги цінні також тим, що містять значний масив документальних джерел з архіву НТШ в Сарселі, передруків рідкісних сьогодні інформаційних «Бюлетеню НТШ» і «Вістей з Сарселю», спогадів тощо. Важливі дані про створення загальної частини ЕУ

¹ Кубійович В. Наукове товариство ім. Шевченка у 1939-1952 рр. *Український історик*. 1973. Ч. 1-2. С. 8-42; Кубійович В. Мені 70. Париж; Мюнхен, 1970. 135 с.; Кубійович В. Мені 85. Мюнхен: Молоде життя, 1985. 307 с.

² Жуковський А. Попередні завваги до перевидання тритомника Енциклопедії Українознавства. *Енциклопедія українознавства. Загальна частина*. Інститут української археографії та джерелознавства АН України, Наукове товариство ім.Т.Шевченка у Сарселі, Фундація Енциклопедії України в Торонто (Канада). Т. 1. Київ, 1994. С. V-IX; Жуковський А. Діяльність Володимира Кубійовича на відтинку «Енциклопедії Українознавства» (ЕУ). *Український історик*. 1986. Ч. 91-92. С. 15-22; Жуковський А. Вклад Олександра Оглоблина в «Енциклопедію Українознавства». *Український історик*. 1995. Ч. 124-127. С. 209-220; Жуковський А. «Енциклопедія Українознавства». *Енциклопедичний вісник України*. 2009. Вип. 1. С. 17-19 та ін.

³ Кубійович В., Маркусь В. Дві українські енциклопедії. Нью-Йорк, 1961. 146 с.

⁴ Шаблій О. Володимир Кубійович: формула життя і чину. *Володимир Кубійович*. Т. 1. Наукові праці. Упор. і вступна стаття проф. Олега Шаблія. Париж; Львів: Фенікс, 1996. С. 3-40.

⁵ Пилипчук Р., Фещенко Н. Енциклопедія Українознавства: про структуру, зміст та історію створення. *Наука України у світовому інформаційному просторі*. Київ: Академперіодика, 2015. Вип. 12. С. 128-131.

⁶ Черниш Н. З історії створення Енциклопедії українознавства. *Бібліотечний вісник*. 2017. № 2. С. 17-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_2_5

⁷ Железняк М., Іщенко О. «Енциклопедія Українознавства» як об'єкт і джерельна база в наукових дослідженнях. *Енциклопедичний вісник України*. 2017. Ч. 8-9. С. 40-54.

⁸ Бурім Д., Кучерук О., Маврін О. Наукова та видавнича діяльність Наукового товариства імені Шевченка в Європі. Київ, 2007. 528 с.

⁹ З лабораторії творення «Енциклопедії українознавства». Відп. ред. М. Железняк; Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. Київ, 2018. 352 с.

наводить у монографії С. Борчук¹⁰. Але аналіз літератури дає підстави для висновку, що історії творення загальної тритомної «Енциклопедії Українознавства» (далі – ЕУ-1) приділено менше уваги у порівнянні з висвітленням процесу підготовки словникової частини енциклопедії (далі – ЕУ-2), а лабораторія праці редакторів та авторів ЕУ-1 над текстом практично залишилася поза увагою, що обумовлює мету нашого дослідження.

«Енциклопедія українознавства» не була першим українським енциклопедичним виданням. Початки української енциклопедистики було покладено появою двотомного російськомовного збірника «Украинский народ в его прошлом и настоящем», що вийшов у 1914-1916 рр. у Петербурзі. У 1930-х роках в Галичині за редакцією І. Раковського з'явилась перша енциклопедія, видана українською мовою – тритомна¹¹ «Українська загальна енциклопедія» (далі – УЗЕ). Її видання стало значним успіхом української науки та поштовхом для подальшої роботи у цьому напрямі. З початком Другої світової війни деякі члени НТШ, серед яких були й голова НТШ і головний редактор УЗЕ І. Раковський, переїхали до Кракова. Там І. Раковський спільно з Є.-Ю. Пеленським, який очолював Українське видавництво у цьому місті, ініціювали підготовку нової п'ятитомної ЕУ, але через складні воєнні умови вдалося у 1941 р. видати лише один том, присвячений природі та демографії України зі статтями І. Раковського, В. Кубійовича, М. Андрусяка, В. Січинського¹² й ін. Решта зібраних матеріалів залишилась у «редакційному портфелі» та частково була використана пізніше.

З виїздом більшості членів НТШ до Німеччини та Австрії, де було створено табори для переміщених осіб, у березні 1947 р. діяльність НТШ було відновлено. Майже відразу розпочалася реалізація ідеї відновлення підготовки ЕУ. У червні 1947 р. у складі НТШ заснували новий структурний підрозділ – Інститут Енциклопедії Українознавства під керівництвом відомого мовознавця, фольклориста й етнографа Зенона Кузеля¹³.

Видавнича діяльність та організація засідань секцій, наукових конференцій і вечорів стали ключовими напрямками роботи НТШ у Німеччині. Активно готувались серійні й інформаційні видання: «Хроніка» НТШ, вісник українознавства «Сьогочасне й Минуле», «Записки Наукового товариства ім. Шевченка». Щоправда, не всі видання товариство змогло продовжити пізніше, переважно через брак коштів.

Водночас ЕУ через свою важливість стала основним видавничим проєктом. Головним організатором праці над енциклопедією (як загальною, так і словниковою частинами) від того часу й до кінця своїх днів був В. Кубійович, який, будучи генеральним секретарем НТШ, став одним із двох головних редакторів ЕУ. Пропозиції щодо розвитку українознавчої енциклопедії він оголосив у рефераті на

¹⁰ Борчук С. Українська енциклопедична традиція ХХ ст.: проєкти, виконавці, перспективи дослідження. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2014. С. 363-387.

¹¹ Подільський дослідник А. Трембіцький наводить твердження про вихід 4-го тому УЗЕ. Див.: Трембіцький А. Внесок членів родини Січинських-Чехівських-Січинських-Шандорів у творення українознавчих енциклопедично-довідкових видань. *Освіта, наука і культура на Поділлі*. Т. 24: До 100-річчя подій Української революції 1917-1921 років. Кам'янець-Подільський, 2019. С. 415.

¹² Кузеля З. Вступ. Дотеперішні українські енциклопедії. *Енциклопедія українознавства*. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1994. Т. 1. С. 11.

¹³ Кубійович В. Мені 85... С. 205.

з'їзді у Берхтехсгадені 5-7 вересня 1948 р., де після обговорення було визначено концепцію та намічений план видання¹⁴. Було вирішено приурочити видання, за первісним проектом – двотомної енциклопедії, 75-літтю подвижницької праці НТШ¹⁵. До загальної редакційної колегії входили: літературознавець Микола Глобенко, економіст Роман Димінський, історик Наталія Полонська-Василенко, мовознавець Ю. Шерех (Ю. Шевельов), картограф Микола Кулицький і секретар колегії Софія Янів¹⁶.

У споминах В. Кубійович згадував, що головними завданнями «Енциклопедії Українознавства» були: 1) сформувати довідник з українознавства для двохмільйонної маси українців й осіб українського походження, які живуть у різних країнах світу поза межами тодішнього СРСР; 2) створити джерело знань про Україну й український народ для людей інших країн, зокрема, цю роль мали виконувати іншомовні видання «Енциклопедії українознавства»; 3) акумулювати достовірні відомості про минуле й сучасне України для українців на рідних землях, на яких часто замовчувалося або фальшувалося те, що становить сутність українства¹⁷.

Засновники ЕУ дуже добре розуміли її значення (особливо іншомовних видань) «з погляду пропаганди українського імені за кордоном»¹⁸. Вони чітко простежували зв'язок між невірним розумінням української історії, географії і культури західним світом, який виховувався на хибних думках університетських авторитетів і політикою, ставленням політичного істеблішменту до т. зв. українського питання¹⁹. Втім, при підготовці ЕУ редколегія намагалась всіяко уникати політизації контенту, ще у «Передньому слові» до першого тому зазначаючи, що ідеологічним підґрунтям ЕУ були «ті вічні ідеали, які лягли в основу нашого світогляду і нашої культури, підхід її базується на ідеалістично-християнських засадах і державницьких традиціях, і тому саме вона має науковий, об'єктивно цінний характер, подаючи найважливіші відомості з різних ділянок українознавства»²⁰.

Для забезпечення якості тексту ЕУ, враховуючи потребу завершення видання загальної частини до від'їзду більшості авторів «на дальше поселення», окрім запрошення «знавців, які докладно свою царину опанували», було розроблено алгоритм організації праці²¹. Після визначення розмірів окремих частин (відділів) було визначено авторів, «число яких сягає сотні активних співробітників»²². Розділи редагувалися їх редакторами, опісля тексти направлялись «до ряду рецензентів, на яких запрошено всіх знавців з даної ділянки, що перебувають на еміграції. Зауваження рецензентів йшли до авторів статей, редакторів відділів», остаточно зредаговані йшли до головних редакторів²³.

¹⁴ Хроніка НТШ. 1954. Ч. 77. С. 24.

¹⁵ З лабораторії творення... С. 47.

¹⁶ Редакція й співробітники «Енциклопедії Українознавства». *Енциклопедія Українознавства*. Мюнхен, [1952]. Т. 3. С. 1198.

¹⁷ *Кубійович В.* Мені 85... С. 246.

¹⁸ Переднє слово. *Енциклопедія Українознавства*. Мюнхен; Нью-Йорк, 1949. Т. 1. С. 5.

¹⁹ З лабораторії творення... С. 37-38.

²⁰ Переднє слово... С. 5.

²¹ *Ibid.* С. 6.

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

Авторський колектив складався з відомих фахівців з різних ділянок українознавства, вихідців як із західноукраїнських земель, так і з Наддніпрянської України й міжвоєнної еміграції. Незважаючи на загальне дотримання істориками, які співпрацювали в ЕУ, державницької традиції, все ж були розходження щодо загальних підходів до висвітлення історичного процесу. Так, О. Оглоблин писав Н. Полонській-Василенко в листопаді 1949 р.: «...тут відчувається відмінність історичних шкіл. Ми з Вами не уявляємо собі історії без внутрішнього життя (соц[іально]-ек[ономічні] відносини, держ[авно]-політ[ичний] устрій, культура). А для Крупн[ицького] (та Андрусика й Дорошенка) історія – це тільки політично-дипломатичні події»²⁴. Але дослідникам вдалося домовитись і це сприяло покращенню якості роботи над ЕУ.

Редакційна колегія планувала видати два томи енциклопедії (перший з яких включав би комплекс статей про Україну, другий – розміщені в алфавітному порядку пояснення до цих статей), але у 1949-1952 рр. видано було три, загальним обсягом 1 230 сторінок з наскрізною нумерацією, які складають 20 розділів. До першого тому енциклопедії входило п'ять розділів: I. Загальні відомості (автори – З. Кузеля, В. Кубійович, Ю. Шерех, Я. Рудницький), II. Фізична географія і природа (опрацьовували В. Кубійович, М. Кулицький, Ю. Полянський, Г. Махів, М. Дольницький, І. Тесля, І. Федів). III. Людність (Р. Єндик, В. Кубійович, Г. Селеген, М. Кулицький). IV. Етнографія (П. Одарченко, В. Петров, З. Кузеля, В. Січинський, Д. Горняткевич, О. Повстенко). V. Мова (Я. Рудницький, Д. Чижевський, Р. Смаль-Стоцький, Ю. Шерех, В. Лев, В. Чапленко).

Перший том ЕУ-1 розкривав ті аспекти знань про Україну, які часто були спотвореними в неукраїнському науковому світі. У ньому висвітлювались актуальні питання термінології та концептуальних засад розуміння початків держави. Особливу увагу було приділено етимології та семантичному наповненню термінів «Русь» та «Україна». Останній, на думку авторів статті Я. Рудницького та В. Січинського, утвердився у внутрішньому, так і в зовнішньому вжитку після проголошення УНР і ЗУНР²⁵. Об'ємним є другий розділ «Фізична географія і природа», який вміщує географічні відомості про Україну та низку карт й ілюстративних матеріалів. Високу оцінку отримали матеріали згаданого розділу у рецензії відомого історика, голови американського відділу НТШ М. Чубатого²⁶. Розділ «Людність», написаний переважно В. Кубійовичем (за винятком декількох розвідок), містив низку схем статевовікової структури населення у 1897 і 1926 рр., діаграм його природного приросту та густоти, а також статистичні дані щодо кількості проживання українців за межами батьківщини на початок 30-х рр. ХХ ст.

У насиченому оригінальними цікавими відомостями про культурно-побутові особливості українців у різних регіонах четвертому розділі «Етнографія» доводилось, що українська культура сформувалася протягом століть під впливом суспільно-політичних та соціально-економічних умов, в яких жив та функціонував український народ. Досліджуючи різні типи занять – мисливство, рибальство,

²⁴ Архів Українського історичного товариства (Національний університет «Острозька академія») (далі – Архів УІТ) (Архів О. Оглоблина). Вох 5. File 2. Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко від 21 листопада 1949 р. Арк. 2.

²⁵ Рудницький Я., Січинський В. Назва «Україна». *Енциклопедія Українознавства*. Мюнхен, 1949. Т. 1. С. 15.

²⁶ Чубатий М. «Енциклопедія Українознавства». *Свобода*. 1949. № 226. С. 2.

гончарство, хатобудівництво тощо, автори не лише описали існуючі типи та форми, а й подали коротку історичну довідку, яка дозволяє прослідкувати еволюцію промислів, а ілюстративний матеріал сприяв кращій візуалізації інформації. Вчені детально висвітили основні галузі матеріальної та духовної культури, народного мистецтва та видів усної народної творчості, які притаманні українцям в цілому та їх етнографічним групам²⁷. Слушний акцент авторами зроблено на зміни у побуті українського народу після входження України до складу СРСР²⁸.

Другий том енциклопедії теж складають п'ять розділів, присвячених висвітленню історії України (автори – Я. Пастернак, Л. Чикаленко, М. Міллер, В. Петров, Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко, Б. Крупницький, Б. Цюцюра, І. Витанович, С. Барн, О. Шульгин, П. Феденко, О. Горбач, В. Кубійович та ін.), Церкві (Н. Полонська-Василенко, М. Чубатий, М. Кожан, П. Ісаїв), праву (Л. Окіншевич, А. Яковлів, М. Стахів, В. Гришко, Я. Падох, О. Юрченко, Ю. Фединський, Ю. Старосольський, Б. Цюцюра), культурі (О. Прицак, Д. Чижевський, О. Кульчицький, І. Мірчук) і літературі (М. Глобенко, Л. Білецький, Є. Пеленський, В. Лев, Ю. Блохин).

Історичний розділ, який вміщує також матеріали з археології і є найбільшим за обсягом (232 с.) займає в енциклопедії особливе місце. До нього планувалося включити і матеріали зі спеціальних історичних дисциплін, але задум не було реалізовано²⁹, пізніше гасла з цієї тематики було вміщено у словниковій частині ЕУ. Археологічні матеріали відділу редагував Я. Пастернак. Б. Крупницький розпочав редакторську працю над історичною частиною розділу, але через хворобу не зміг якісно її продовжувати. Тому В. Кубійович у листопаді 1949 р. запропонував О. Оглоблину стати співредактором Б. Крупницького, на що дослідник погодився³⁰. До створення історичного розділу головний редактор також запросив відомих істориків та археологів, які змогли одразу ж включитися в роботу.

Вчені глибоко усвідомлювали свою відповідальність за підготовку якісних енциклопедичних матеріалів і важливість започаткованої справи. З цього приводу О. Оглоблин писав у листі до Б. Крупницького: «Історичний відділ Енциклопедії Українознавства – це наша спільна справа, за яку несемо – не формальну, а моральну однакову (спільну й рівну) відповідальність перед наукою й українським громадянством, ми всі троє (йшлося про автора листа, Б. Крупницького та Н. Полонську-Василенко. – *Авт.*) як провідні історики на еміграції»³¹. Пізніше він зазначав: «Я прийняв пропозицію Кубійовича тільки тому, щоб зробити відділ історії ЕУ таким, яким я вважаю за потрібне в інтересах науки й громадянства...»³². Подібні думки висловлювала і Н. Полонська-Василенко, яка була авторкою значної частини тексту розділу: «Справа в Е.У. складна. Я рада, що Ви взяли за неї так гаряче, і погодилися зі мною, що ми повинні подбати за її пристойний вигляд, бо українська маса довгий час не матиме іншої книги»³³.

²⁷ Енциклопедія Українознавства. Мюнхен, 1949. Т. 1. С. 184-321.

²⁸ Ibid. С. 316.

²⁹ Архів УІТ (Архів О. Оглоблина). Vox С. File 1. Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 27 січня 1950 р. Арк. 1.

³⁰ Ibid. Vox 5. File 2. Листівка О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко від 13 листопада 1949 р.

³¹ Ibid. Vox С. File 1. Лист Оглоблина до Крупницького від 18 листопада 1949 р. Арк. 4.

³² Ibid. Vox С. File 1. Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 4 червня 1950 р. Арк. 5.

³³ Ibid. Vox 5. File 2. Лист Н. Полонської-Василенко до О. Оглоблина від 10 січня 1950 р. Арк. 1.

Тематику, зміст, якість наукових матеріалів та їх авторство члени редакційної колегії – переважно В.Кубійович і редактори відділів – обговорювали й узгоджували шляхом листування. У листах зокрема зустрічаємо обговорення того, хто міг би стати автором тексту про той чи інший період історії України. Редактори історичного відділу відстоювали позицію, що фахівці мають писати історію доби, на якій вони спеціалізувалися. Але іноді щодо авторства окремих частин виникали дискусії. На запрошення В.Кубійовича розвідки про давню історію України та Київську Русь мав підготувати М. Андрусак, але з цим не погодились редактори відділу, що зрештою спричинило конфлікт і припинення співпраці з вченим. У результаті текст про давню історію було підготовлено О.Оглоблиним, про Київську Русь – Н.Полонською-Василенко³⁴. Якість тексту Н.Полонської-Василенко про Київську Русь в цілому була високо оцінена колегами³⁵, хоча редактор (О.Оглоблин) до тексту авторки зробив деякі правки, що викликало між ними своєрідну дискусію і частину правок було знято³⁶.

Особливо виражено В.Кубійович як головний редактор підходив до підготовки матеріалу про національно-демократичну революцію 1917-1921 рр. Можна припустити, це було зумовлено тим, що багато учасників національно-визвольних змагань знаходилося на еміграції (Д.Дорошенко, О.Шульгин та ін.) і були активним громадськими діячами в еміграції. Вони мали своє бачення здобутків, поразок, уроків тої доби. Тему «Відновлення української держави у 1917-1921 рр.» робили спроби написати Д.Дорошенко, О.Оглоблин, П.Феденко, М.Терлецький, але написане не задовольняло головного редактора. У листі до президента УНР в екзилі А.Лівицького від 25 липня 1950 р. В.Кубійович писав: «Щиро дякую за Вашого листа з 26.6. та Ваші цінні завваги і доповнення до статей до ЕУ. Ваші завваги до статті д-ра Стахова ми переслали авторові. <...> я хотів рівночасно додати ще поновне прохання, а саме: прохати Вас, Пане Президенте, прочитати статтю д-ра Терлецького про нашу державницьку добу 1917-1921 рр. Цю статтю писав свого часу проф. Дорошенко, справляв її проф. Оглоблин, але остаточно треба було звернутися до нового автора. Нам дуже ходить про це, щоби найновіша історія України вийшла в нашій Енциклопедії якнайкраще і тому знова дуже прохаю Вас, Пане Президенте, дати нам Ваші цінні завваги до статті д-ра Терлецького, а також евентуальні доповнення»³⁷.

Інший лист свідчить про те, що В.Кубійович у випадку неякісного на його чи рецензента погляд тексту статті переробляв її особисто: «З тою статтею (Україна в рр. 1917-1921) ціле нещастя. Написав вперше проф. Д.Дорошенко й [дуже] слабо. Редагував проф. Оглоблин і не зредагував до кінця. Стаття д-ра Терлецького слаба. Спробуємо ще один вихід – перероблю статтю проф. Дорошенка, й будемо мати другий варіант. І цей варіант позволимо собі післати. Нам дуже важне, щоби цей так важний період нашої державности вийшов якнайкраще»³⁸. Підтвердженням реагування головного редактора ЕУ на зауваження рецензентів знаходимо у листі до О.Оглоблина, якому він дякував за дві рецензії на статті до відділу «Народне

³⁴ Ibid. Vox C. File 1. Лист Б. Крупницького до О. Оглоблина від 21 листопада 1949 р. Арк. 6.

³⁵ Ibid. Vox C. File 1. Лист О. Оглоблина до Б. Крупницького від 27 січня 1950 р. Арк. 1.

³⁶ Ibid. Vox 5. File 2. Лист О. Оглоблина до Н. Полонської-Василенко від 8 липня 1949 р. Арк. 1-2.

³⁷ Володимир Кубійович. Т. 2: Мемуари. Роздуми. Вибрані листи. Упор. О. Шаблія. Париж; Львів: Фенікс, 2000. С. 764.

³⁸ Ibid. С. 765.

господарство» і повідомляв про те, що перша стаття «мусла піти до друку тільки з малими доповненнями і виправленнями, натомість другу ми вирішили не поміщувати»³⁹.

Крім того, В. Кубійович намагався змушувати авторів дотримуватись визначених для написання статей часових рамок, пропонуючи навіть послуги машинописного набору текстів з рукопису для прискорення процесу, бо далеко не кожен з дослідників у цей час мав друкарську машинку⁴⁰.

Працювати над матеріалами до розділу «Історія» було складно. Відірваність вчених від необхідних архівних документів, наукової літератури не могла не позначитись на якості тексту. Крім використання бібліотеки НТШ, до якої жертводавці дарували за можливості літературу⁴¹, дослідники обмінювалися книгами або ж позичали їх один одному, бо в європейських та американських книгозбірнях літератури з проблем україністики бракувало. Так, З. Кузеля у листі до митрополита Іларіона (Огієнка) звертався з проханням надіслати для використання працю «Історія української літературної мови»⁴², яка була йому необхідна для роботи. Нарікав на нестачу літератури відомий бібліограф, автор численних заміток до розділу «Видавництва і преса» В. Дорошенко. У листі до митрополита Іларіона він писав: «Війна й мені завдала болючих утрат, що вже їх не надроблю. Пропала й моя, теж чимала бібліотека, пропало й багато матеріалів, що я їх збирав майже сорок років, збірка псевдонімів і криптонімів українських письменників... На жаль не маючи ні книжок, ні своїх матеріалів не можу продовжувати свою працю. Це мене найбільше болить»⁴³. Такі випадки були непоодинокі⁴⁴.

Відсутність у частини авторів і редакторів розділів досвіду опрацювання такого роду робіт теж ускладнювала процес творення енциклопедії, та попри все, вони зуміли висвітлити національне історичне минуле українського народу в доступній науково-популярній формі. Головний акцент було зроблено на традиції та ключових етапах державотворення (Київська Русь, Галицько-Волинська держава, Гетьманщина, Національно-визвольні змагання 1917-1921 рр.), що було надзвичайно актуальним і потрібним українцям для формування національної ідентичності. Хронологію подій в ЕУ було доведено до початку 50-х років ХХ ст. Розділ містив подекуди й довідковий матеріал, який доповнювався низкою ілюстрацій, зокрема карт, схем, портретів визначних діячів.

Виникли й певні труднощі з підготовкою тексту до розділу «Церква», який початково писала Н. Полонська-Василенко, а рецензував, на прохання В. Кубійовича, М. Чубатий. У листі до очільника НТШ у США В. Кубійович зазначив: «Ви інтересувалися, Пане Професоре, як представлена в енциклопедії історія української Церкви. Цей розділ написала проф. Н. Полонська-Василенко. За деякий

³⁹ Архів УІТ (Архів О. Оглоблина). Вох 5. File 2. Листівка В. Кубійовича до О. Оглоблина від 15 червня 1951 р. Арк. 1.

⁴⁰ Ibid. Архів УІТ (Архів О. Оглоблина). Вох 5. File 8. Листи В. Кубійовича до О. Оглоблина від 2 липня та 14 серпня 1948 р. Арк. 1.

⁴¹ З лабораторії творення... С. 42.

⁴² Маруняк В. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні. Т. 1. Роки 1945-1951. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 307.

⁴³ Листування митрополита Іларіона (Огієнка). Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 122.

⁴⁴ Володимир Кубійович. Т. 2: Мемуари... С. 745.

час дозволю післати Вам її рукопис і просити оцінку, завваги і евант[уально] доповнення»⁴⁵. У підсумку статті про історію становлення, функціонування, розвиток і роль православної церкви з доби Київської Русі і до середини 40-х років ХХ ст. були підготовлені Н. Полонською-Василенко у співавторстві з М. Чубатим. Вчені розкрили процес підпорядкування Української православної церкви Лівобережжя Московському патріархату, зауваживши, що він розпочався з Переяславської угоди 1654 р. та слушно підкреслили втручання російського уряду в церковні справи Правобережної України, яка перебувала у складі Речі Посполитої⁴⁶. Окрема увага приділена виникненню греко-католицької церкви та її ролі в житті українського народу на батьківщині і за її межами.

Інформативним став і розділ ЕУ-1 «Право», в якому висвітлено історію державного права на українських землях від княжої доби до 1917 р., показано генезу цивільного і кримінального права на українських землях, а також визначено вплив європейського фактору на правову традицію українських земель.

Третій том ЕУ-1 складається з десяти розділів, які висвітлюють розвиток і особливості українського мистецтва, культури та освіти, а також стан народного господарства, характеристики суспільства, охорони здоров'я й фізичної культури та розвитку українського війська, в якому автори подали інформацію про функціонування військових формувань на території українських земель у різні історичні періоди, охарактеризували досягнення у галузі військового мистецтва та місце українських військових формувань в іноземних арміях. Особлива увага приділена військовому будівництву періоду національно-демократичної революції 1917-1921 рр. та УПА.

Активна підготовка загальної частини «Енциклопедії Українознавства» тривала чотири роки: від весни 1948 р. до червня 1952 р. Робота над довідником проводилася в складних соціально-економічних умовах життя українських вчених у повоєнній Німеччині. Важкими, а подекуди й несприятливими для наукової роботи, були і соціально-побутові умови проживання авторів енциклопедії. Не всі жили в Німеччині, але більшість дослідників мешкали у тимчасових таборах для переміщених осіб, які час від часу ліквідовувалися, а їх жильці змушені були переселятися до іншого табору і місцевості. Табори знаходилися у приміщенні військових казарм і вчені подекуди не мали навіть окремих кімнат. З цього приводу Н. Полонська зазначала: «Якось падають мої сили: навіть до праці не тягне. Втомило життя в таборовому гармидері, а він у нас «конденсований» в кімнаті. Клопотатися про окрему кімнату теж немає енергії. Все наше таборове життя не подібне до Вашого: лише природа прекрасна...»⁴⁷.

Негативно позначилася на процесі підготовки і видання енциклопедії грошова реформа у Німеччині 1948 р., яка передбачала запровадження нової одиниці – дойчмарки, зникнення інфляції, «чорного ринку», скасування державного регулювання цін і зростання виробництва. Внаслідок реформи науковці опинилися у скрутному матеріальному становищі, яке спонукало їх до пошуку кращих умов життя, зокрема еміграції до США, Канади й інших країн. З цього приводу О. Кубійович зазначав: «Наша робота натрапляє на чимраз більші труднощі. Брак нам осередка і фінансової бази. Наші учені розпорозуються по

⁴⁵ Ibid. С. 727.

⁴⁶ Енциклопедія українознавства. Мюнхен, 1949. Т. 2. С. 612-614.

⁴⁷ Архів УІТ (Архів О. Оглоблина). Вох С. File 1. Лист Н. Полонської-Василенко до О. Оглоблина від 1 листопада 1946 р. Арк. 4.

світі. Численні з них вмирають (померло вже 2 редактори Енциклопедії, а саме ген. Петрів і проф. Димінський, помер наш співробітник проф. Храпливий, загинув – мабуть викрадений більшовиками – наш найкращий етнограф і редактор відділу Етнографії в Енциклопедії проф. Петров)»⁴⁸. Проблему відтоку кадрів з Німеччини вчений обговорював також з М. Чубатим: «Наукові установи й високі школи переживають гостру кризу, а радше кінець свого існування на терені Німеччини, а це з масовим виїздом молоді, а частинно теж професури»⁴⁹. Грошова реформа загальмувала розвиток українських наукових інституцій, зокрема сповільнила їх видавничу діяльність, а окремі видавничі проекти так і залишилися нереалізованими⁵⁰. Брак фінансування гостро відчули на собі члени НТШ. В одному з листів В. Кубійович писав: «Ми й тут в Німеччині не могли б існувати, якщо б не скромна допомога Апостольського престолу, чи пак Преосвященного Кир Івана. Дар Кардинала Тіссерана в висоті 5 000 дол. удержував нас три роки при житті, сучасна допомога доволі слаба (в цьому році 1 000 дол.) ледве дозволяє нам держатися на поверхні. Роблю всілякого роду зусилля, щоби здержати ядро НТШ та ІЗН (Інститут заочного навчання. – *Авт.*)»⁵¹.

Окрім негативних чинників і труднощів, які ускладнювали роботу над довідником, були й позитивні. Серед них – відносно компактне проживання протягом певного часу більшості науковців у Західній Баварії, зокрема у Мюнхені, Регензбурзі й Авгсбурзі, а також таборах Міттенвальда та Берхтесгадена, що сприяло швидкій комунікації з редакційною колегією, яка, до речі, теж знаходилася у Мюнхені, у приміщенні Українського вільного університету⁵². Втім, більшість питань, пов'язаних із підготовкою енциклопедичних матеріалів і запрошенням до співпраці вчених, головні редактори вирішували шляхом листування. На той час це був один із найдоступніших способів комунікації між вченими, завдяки якому відбувався обмін думками, висловлення своєї позиції при вирішенні важливих справ.

Підготовлені матеріали ЕУ-1 друкувались у вигляді зошитів, які були свого роду апробаційними публікаціями окремих розділів енциклопедії. Спочатку планувалося видати 10 таких зошитів, але згодом їх число збільшили до 15, 12 з яких було вдруковано в Німеччині. В одному з листів до генерал-хорунжого армії УНР П. Шандрука В. Кубійович писав: «Вся наша робота, як давніше обертається біля ЕУ. Якраз вийшов 11 зошит, зложені частини бракуючих зошитів 7, 8, 9 і частина 11, так, що 70% праці за нами. Докладаємо всіх зусиль, щоби перед виїздом до Франції докінчити 12 перших зошитів, а три послідні опрацюємо вже у Франції»⁵³. Підготовка і вихід енциклопедичних зошитів відбувався не за порядком, а по мірі готовності матеріалу. Із суттєвим запізнення від запланованого терміну вийшли у світ зошити з розділами «Історія» та «Право».

Окрім коректорської роботи, В. Кубійович змушений був вирішувати фінансові питання, пов'язані з пошуком коштів для видання енциклопедії, зошитів і

⁴⁸ Володимир Кубійович. Т. 2: Мемуари... С. 744.

⁴⁹ *Ibid.* С. 732.

⁵⁰ Ковалевська О. Збірник «Мазепа»: реконструкція видавничого проекту 1939-1949 рр. Київ, 2011. 176 с.; Клинова-Дацюк Г. Д. Видавнича діяльність Української вільної академії наук у Німеччині в 1945-1952 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2018. Вип. 50. С. 219.

⁵¹ Володимир Кубійович. Т. 2: Мемуари... С. 744.

⁵² Кубійович В. Мені 85... С. 252.

⁵³ З лабораторії творення... С. 45.

виплатою гонорарів, які були підтримкою авторам у часи скрути. Проблема пошуку фінансової підтримки була однією із ключових у листуванні вченого з провідними науковцями, політиками, духівниками. Так, у листі до виконавчого директора Комітету українців Канади (КУК) Володимира Кохана від 21 листопада 1949 р. вчений писав: «Зокрема, може, було б можливим, щоби КУК уфундував один зшиток першого тому енциклопедії. Кошта одного тому приблизно 1 000 дол., а кошта самого друку 600 дол. Два перші зшитки (лише сам друк) уфундували установи і приватні люди на терені Німеччини. Можливо, що третій зшиток уфундує одна з українських установ в УСА. Може, так КУК міг би уфундувати теж один зшиток»⁵⁴. Звертаючись за фінансовою підтримкою видання, у листі до церковного діяча, протоігумена Степана Решетила вчений зауважив: «Найбільше наше зусилля вкладаємо в Енциклопедію Українознавства. Було майже зухвалою річчю взятися до організації цього діла серед сучасних умовин, зокрема майже без фінансової бази. Мимо цього, саме цими днями вийшов другий зшиток, й маємо надію, що при Божій (але й людській) помочі до половини слідуєчого року вийде ця праця, яка буде мати вправді багато недоліків, але буде далеко кращою від давньої енциклопедії УЗЕ, та буде довідником та дорадником для наших розпорошених людей»⁵⁵. Про вирішення фінансових питань йдеться також у листах до М. Стахова, І. Бучка, Р. Голодова, М. Чубатого й ін.

Серед основних джерел фінансування енциклопедії були: щорічні членські внески звичайних членів НТШ, суму яких визначали загальні збори товариства, пожертви українців і кооперативів. Значну фінансову допомогу надали кооперативи «Самопоміч», «Кос», «Згода», «Будучність», «Єдність», «Пласт», які розпочали свою діяльність у Німеччині після Другої світової війни та були щедрими меценатами національно-культурних потреб українства. Певну суму надав Легіон українських комбатантів, який функціонував у Міттенвальді. Зауважимо, що у Німеччині також перебувала значна частина військових різних періодів національно-визвольної боротьби, які сформували комбатантські осередки, завданням яких було плекання військових традицій, історико-публіцистична діяльність і, по-можливості, фінансова підтримка важливих справ⁵⁶. Фінансово підтримав ЕУ-1 єпископ Греко-католицької церкви в Канаді, едмонтський екзарх Ніль Саварин і духовенство з його епархії. Були й інші жертводавці.

В УРСР «Енциклопедія Українознавства» цілком очікувано отримала негативну оцінку. Та попри критику, вихід у світ загальної, а пізніше словникової частини «Енциклопедії Українознавства» за межами батьківщини став поштовхом до розвитку енциклопедичних досліджень в УРСР. Так, 18 грудня 1957 р. було оприлюднено спільну постанову ЦК КПУ і РМ УРСР «Про видання Української Радянської Енциклопедії», яка передбачала поновлення підготовки та видання Академією наук УРСР, основні завдання, принципи підготовки й обсяг видавничого проекту⁵⁷.

Своєрідним визнанням важливості й актуальності інформаційного контенту довідника для українців у середині 1990-х рр. було репринтне перевидання

⁵⁴ Володимир Кубійович. Т. 2: Мемуари... С. 747.

⁵⁵ Ibid. С. 743.

⁵⁶ Маруняк В. Українська еміграція... С. 304.

⁵⁷ Старовойт С. «Українська радянська енциклопедія» та АН УРСР. *Енциклопедичний вісник України*. Київ, 2015. Вип. 6-7. С. 84.

енциклопедії Інститутом української археографії Академії наук України. Це було зумовлено відсутністю універсальної довідкової літератури з українознавчої проблематики, якої так не вистачало і так потребувало українське суспільство після розпаду СРСР. Заповнення прогалин у вивченні історичного минулого на той час можна було здійснити й завдяки перевиданню діаспорних праць, які вийшли у світ без радянської цензури.

Таким чином, незважаючи на складні матеріально-побутові умови проживання, скрутне матеріальне становище, відсутність належної матеріально-технічної бази і навіть найнеобхіднішої наукової літератури, редактори й автори зуміли видати загальну «Енциклопедію Українознавства», розгорнувши її підготовку в таборах для переміщених осіб у Німеччині, а з перенесенням осередку НТШ до Сарселю – у Франції. ЕУ стала першим суто українознавчим українським енциклопедичним проєктом. Нею було започатковано традицію національних енциклопедичних видань в еміграції, яка знайшла продовження у словниковій частині ЕУ та її англійських версіях.

Творці ЕУ застосували досвід інших країн по створенню національних енциклопедій рідними мовами, і ЕУ-1 відповідала своєму часові та світовим зразкам. Крім того, поява ЕУ сприяла відновленню роботи над УРЕ у 1950-х рр. Поява енциклопедичного довідника в еміграції дозволила досягти поставлених НТШ завдань по створенню видання, яке давало можливість ознайомлення з важливою інформацією про історію, географію, населення України, про традиційну культуру українців, етнологію, право, мистецтво, літературу тощо як українським емігрантам, так і потенційним зацікавленим іноземцям.

Робота над енциклопедичним проєктом НТШ згуртувала українських науковців в еміграції, які були членами різних, а часом – кількох еміграційних наукових установ, могли мати відмінні політичні уподобання, належали до кількох поколінь дослідників, походили з усіх регіонів України та еміграційних центрів міжвоєнного періоду. Незважаючи на певну відмінність методологічних підходів, пов'язану із вищесказаним, вони переважно досягали згоди в остаточних варіантах тексту і майже всі працювали з відчуттям відповідальності за проєкт. Після еміграції частини авторів, редакторів і рецензентів до різних країн, у тому числі й за межі Європи, робота над ЕУ для більшості з них не припинилась, хоча «кадровий голод» завжди мав місце.

Фактичним організатором підготовки видання, забезпечення його фінансування, остаточного редагування текстів з метою досягнення концептуальної цілісності був один із головних редакторів ЕУ-1 В. Кубійович, з яким до смерті у травні 1952 р. співпрацював як другий головний редактор голова НТШ (від 1949 р.) відомий вчений і громадський діяч З. Кузеля.

REFERENCES

- Borchuk, S.** (2014). *Ukrainska entsyklopedychna tradytsia XXst.: proekty, vykonavtsi, perspektyvy doslidzhennia* [Ukrainian encyclopedic tradition of the 20th century: projects, performers, research perspectives]. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Burim, D., Kucheruk, O. & Mavrin, O.** (2007). *Naukova ta vydavnycha diialnist naukovohto tovarystva imeni Shevchenka v Evropi* [Scientific and publishing activities of the Shevchenko Scientific Society in Europe]. Kyiv [in Ukrainian].
- Chernysh, N.** (2017). Z istorii stvorennia Entsyklopedii ukrainoznavstva [From the history of the creation of the Encyclopedia of Ukrainian Studies]. *Bibliotechnyi visnyk*, 2, 17-25. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2017_2_5 [in Ukrainian].

- Chubaty, M.** (1949). *Entsyklopedia Ukrainoznavstva* [Encyclopedia of Ukrainian Studies]. *Svoboda*, 226 [in Ukrainian].
- Klynova-Datsiuk, H.D.** (2018). Vydavnycha dialnist Ukrainskoi vilnoi akademii nauk u Nimechchyni v 1945-1952 rr. [Publishing activity of the Ukrainian Free Academy of Sciences in Germany in 1945-1952]. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 50, 215-221 [in Ukrainian].
- Kovalevska, O.** (2011). *Zbirnyk «Mazepa»: rekonstruktsia vydavnychoho proektu 1939-1949 rr.* [“Mazepa” collection: reconstruction of the publishing project of 1939-1949]. Kyiv [in Ukrainian].
- Kubiyovych, V.** (1970). *Meni 70* [I am 70]. Paryzh; Munkhen [in Ukrainian].
- Kubiyovych, V.** (1973). Naukove tovarystvo im. Shevchenka u 1939-1952 rr. [Scientific Society named after Shevchenko in 1939-1952]. *Ukrainskyi istoryk*, 1-2, 8-42 [in Ukrainian].
- Kubiyovych, V.** (1985). *Meni 85* [I am 85]. Munkhen: Molode zhyttia [in Ukrainian].
- Kubiyovych, V.** (Ed.). (1949). *Entsyklopediia Ukrainoznavstva*. T. 1. Miunkhen [in Ukrainian].
- Kubiyovych, V. & Markus, V.** (1961). *Dvi ukrainski entsyklopedii* [Two Ukrainian encyclopedias]. Niu-York [in Ukrainian].
- Kuzelia, Z.** (1994). Vstup. Doterperishni ukrainski entsyklopedii [Introduction. Previous Ukrainian encyclopedias]. In *Entsyklopedia ukrainoznavstva-I*, (Vol. 1, pp. 9-11). Kyiv [in Ukrainian].
- Maruniak, V.** (1985). *Ukrainska emihratsia u Nimechchyni ta Avstrii po Druhii svitovii viyni* [Ukrainian emigration to Germany and Austria after the Second World War]. Vol. 1: Roky 1945-1951 rr. Munkhen [in Ukrainian].
- Pylypchuk, R. & Feshchenko, N.** (2015). ‘Entsyklopedia Ukrainoznavstva’: pro strukturu, zmist ta istoriu stvorennia [‘Encyclopedia of Ukrainian Studies’: about the structure, content and history of creation]. *Nauka Ukrainy u svitovomu informatsynomu prostori*, 12, 128-131 [in Ukrainian].
- Rudnytskyi, Y. & Sichynskyi, V.** (1949). Nazva «Ukraina» [The name ‘Ukraine’]. In *Entsyklopedia Ukrainoznavstva*, (vol. 1, pp. 15-16). Munkhen [in Ukrainian].
- Shablii, O.** (Ed.). (2000). *Volodymyr Kubiyovych. Vol. 2: Memuary. Rozdumy. Vybrani lysty*. Paryzh; Lviv: Feniks [in Ukrainian].
- Shablii, O.** (1996). Volodymyr Kubiyovych: formula zhyttia i chynu [Volodymyr Kubiyovych: the formula of life and rank]. In **Shablii, O.** (Ed.). *Volodymyr Kubiyovych. Vol. 1: Naukovi pratsi*. Paryzh; Lviv: Feniks, pp. 3-40 [in Ukrainian].
- Starovoi, S.** (2015). «Ukrainska radianska entsyklopedia» ta AN URSR [‘Ukrainian Soviet Encyclopedia’ and Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 6-7, 84-89 [in Ukrainian].
- Trembitskyi, A.** (2019). Vnesok chleniv rodyny Sitsynskh-Chekhivskykh-Sichynskykh-Shandoriv u tvorennia ukrainoznavchykh entsyklopedychno-dovidkovykh vydan [The contribution of members of the Sitsynsky-Chekhovsky-Sichinsky-Shandor family to the creation of Ukrainian studies encyclopedic and reference publications]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli*, 24, 411-435 [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M.** (Ed.) (2018). *Z laboratorii tvorennia «Entsyklopedii ukrainoznavstva»* [From the creation laboratory of the ‘Encyclopedia of Ukrainian Studies’]. Kyiv [in Ukrainian].
- Zhelezniak, M. & Ishchenko, O.** (2017). «Entsyklopediia Ukrayinoznnavstva» yak obekt i dzherelna baza v naukovykh doslidzhenniakh [‘Encyclopedia of Ukrainian Studies’ as an object and source base in scientific research]. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrayiny*, 8-9, 40-54 [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, A.** (1986). Dialnist Volodymyra Kubiyovycha na vidtynku «Entsyklopedii Ukrainoznavstva» (EU) [Activities of Volodymyr Kubiyovych in the ‘Encyclopedia of Ukrainian Studies’ (EU)]. *Ukrainskyi istoryk*, 91-92, 15-22 [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, A.** (1994). Poperedni zavvahy do perevydannia trytomnyka Entsyklopedii Ukrainoznavstva [Preliminary notes to the reprint of the three-volume ‘Encyclopedia of Ukrainian Studies’]. *Entsyklopedia ukrainoznavstva*. Zahalna chastyna. Vol. 1. Kyiv, V-IX [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, A.** (1995). Vklad Oleksandra Ohloblyna v «Entsyklopediu Ukrainoznavstva» [Oleksandr Ohloblyn’s contribution to the ‘Encyclopedia of Ukrainian Studies’]. *Ukrainskyi istoryk*, 124-127, 209-220 [in Ukrainian].
- Zhukovskiy, A.** (2009). «Entsyklopedia Ukrainoznavstva» [‘Encyclopedia of Ukrainian Studies’]. *Entsyklopedychnyi visnyk Ukrainy*, 1, 17-19 [in Ukrainian].